

SEÇİM SİSTEMLERİ VE PARTİ SİSTEMLERİ

Ali Yaşar SARIBAY*

ÖZET

Bu yazının amacı, seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkiye dair bazı metodolojik problemlere değinmektedir. Yazıda önce sözkonusu ilişkiyi çözümlen ve literatürde kurumsal ve sosyolojik olarak adlandırılan yaklaşımlar özetlenmekte ve karşılaştırılmaktadır. Daha sonra parti sistemlerinin seçim sistemi eşliğinde işleyişinin ülkelerin tarihsel ve siyasal koşul ve geleneklerinden etkilendiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, aynı seçim sisteminin farklı ülkelerde, hatta aynı ülkenin siyasal hayatının değişik dönemlerinde bile farklı etkilere sahip olabileceği sonucuna varılmaktadır. Nihayet, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkiyi açıklamada çok değişkenli bir modelin, tek nedensel etkene dayanan iki değişkenli bir modelden daha uygun olacağı önerilmektedir.

SUMMARY

Electoral Systems and Party Systems

The aim of this paper is not substantive, but methodological. The paper first attempts to summarize and compare the arguments of institutional and sociological approaches to the relationship between electoral systems and party systems. It then emphasize that the working of the party systems associated with electoral system is influenced by the historical and political circumstances and traditions of the countries in which they operate. In this context, one central conclusion the paper reached is that the same electoral system can have dissimilar effects in different countries, or even in the same country at different periods of its political life. The paper finally suggests that a multivariate model is more proper than a bivariate model based on a fundamental causative factor for explaining the relationship between electoral systems and party systems.

I.

Geleneksel olarak seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkinin çözümlenmesi, şu iki etkiyi araştırmaya yönelik olmuştur¹:

* Doç. Dr.; U.Ü.İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü

1 V. Bogdanor; "Conclusion: Electoral Systems and Party Systems" V. Bogdanor-D. Butler (Ed.), *Electoral Systems and their Political Consequences*, Cambridge, 1983, s. 247.

1. Seçim sisteminin partilerin sayısı üzerine etkisi,

2. Seçim sisteminin bu yoldan bir ülkenin siyasal istikrarı üzerine etkisi

Nitekim, Duverger'nin bu konudaki öncü çalışmasından² sonra, sözkonusu etkileri araştırmaya yönelik incelemeler hızla çoğalmaya başlamıştır. Bununla beraber, seçim sistemleri ve parti sistemleri arasındaki ilişki, literatürde bugün bile sonuçlanmamış olan bazı metodolojik tartışmaları da gündeme getirmiştir.

Bu yazıyla amaçladığımız, yapılagelen bu tartışmalar bağlamında seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkiyi araştırırken dikkat edilmesi gereken bazı hususlara değinmek, bir anlamda disiplinler arası işbirliğini (ve işbölümünü) ilgilendiren bazı problemleri ele almaktır.

II.

Siyasal parti incelemelerinde, diyebiliriz ki, "Duverger öncesi" ve "Duverger sonrası" gibi bir ayırım yerleşmiş bulunmaktadır.

Seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkiyi araştırmada, Duverger'den önce mesele orantılı temsilin istisnasız olarak istikrarsız hükümetlere ve uç siyasal akımlara (extremism) yol açtığı; çoğunluk usulünün ise, demokratik değerlerin korunmasında bir güvence olduğu şeklinde ele alınmıştır³. Meselenin bu şekilde alınışı, hiç şüphesiz, seçim sisteminin nedensel etken (causative factor) olarak kabulünü içermektedir. Buna göre, parti sistemlerini ve dolayısıyla hükümetin istikrarını belirleyen tek etken seçim sistemi olmaktadır.

Duverger'nin anılan çalışmasında simgeleşen geleneksel veya kurumsal olarak adlandırılan yaklaşım da, belirli seçim sistemleri tipinin belirli parti sistemleri tipini teşvik ettiğini ileri sürer. Örneğin Duverger, tek turlu çoğunluk usulünün iki parti sistemini; iki turlu çoğunluk usulünün ya da orantılı temsilin çok parti sistemini teşvik ettiğini açıklamış, hatta bu genellemelerden birincisini kitabında belirtilmiş bütün varsayımlar arasında "gerçek bir sosyolojik kanuna en yaklaşıma" diye nitelemiştir⁴.

Buna karşılık, Duverger, Lijphart'ın belirttiği gibi, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu da vurgulamıştır. Ona göre, sözgeli mi tek turlu çoğunluk sistemi iki parti sisteminin sürmesini teşvik eder; ama iki parti sistemi de çoğunluk usulünü gerekli kılar. Çünkü bu usul, aynı zamanda, iki büyük partinin bir üçüncü parti karşısında hakimiyetlerinin korunmasında avantaj sağlar⁵. Ancak, Duverger yine de diğer etkenler yanında teknik bir etken olarak seçim sisteme daha fazla ağırlık vermek gerektiğini ısrarla vurgulamıştır⁶. Zaten, Duverger'ye en önemli eleştirilerden biri tam bu noktada yöneltilmiştir. Örneğin, G. Lavau, Duverger'nin bütün kusurlarının bir yöntem hatasından kaynaklandığını, bunun da

2 M. Duverger; *Siyasi Partiler*, (Çev.: E. Özbudun), Ankara, 1974, 2.b.

3 Bu görüşün başta gelen temsilcisi F.A. Hermens'tir: *Democracy or Anarchy? A Study of Proportional Representation*, Notre Dame, 1941.

4 Duverger, *a.g.e.*, s. 290.

5 A. Lijphart; *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven, 1984, s. 158.

6 Duverger, *a.g.e.*, s. 290.

"partileri partilerle ve seçim sistemleriyle açıklamak" olduğunu ifade etmiştir⁷. Dahası, Lavau seçim sistemlerinin belli parti sistemlerini yaratmadığını, tersine partilerin kendi çıkarlarına en uygun seçim sistemini kabul ettiklerini özellikle vurgulamıştır⁸. Gerçi, Özbudun'un belirttiği gibi, Lavau'nun eleştirilerini bazı açılardan abartılı bulmak mümkündür⁹. Fakat, yine de, Lavau'nun parti sistemlerinin oluşumunda seçim sistemi gibi teknik bir etkenin tek açıklayıcı olamayacağına dikkatleri çekmesi bir katkı olarak belirtilmelidir.

Nitekim, bugün literatürde "Duverger sonrası" çalışmaların parti sistemlerini belirleyen etkenlerin seçim sistemi dışında hangi etkenler olduğu meselesi üzerinde daha çok yoğunlaştıklarını görmekteyiz. Bu gibi çalışmalar, her şeyden önce, seçim sistemini sebep değil, sonuç olarak kabul eden çalışmalardır. Buna göre, siyasi partiler ve parti sistemleri toplumsal ve tarihsel etkenlerin ortaya çıkardığı ve biçimlendirdiği bir ürün olarak görülmektedir. "Duverger sonrası" yeni ve sosyolojik olarak adlandırılan yaklaşım, parti sistemlerinin oluşumunu açıklamada nedensel etken olarak sosyal bölünme tiplerini esas almaktadır¹⁰. Bu açıdan, bir toplumda ne kadar çok sosyal bölünme tipi varsa, o toplum çok partili sisteme sahip demektir. Hatta bu, tıpkı Duverger'nin iki parti sistemi gibi "doğal" niteliğe sahip bir olgu sayılmaktadır¹¹.

Görüldüğü gibi, sosyolojik yaklaşım, çok parti sistemine yol açan etken olarak orantılı temsil sistemini görmemektedir; bunun yerine o toplumdaki sosyal bölünme tiplerine belirleyicilik tanımaktadır. Gerçekten de bazı ülkelere baktığımızda, bu durum açık olarak kendini göstermektedir. Örneğin, Belçika'da Katolik ve Liberal partiler yanında üçüncü bir parti olarak Sosyalist İşçi Partisi 1894'te siyasi hayattaki yerini almış ve çok partili evreye geçilmiştir¹². Oysa bu ülkede orantılı temsil sisteminin uygulanmaya başlaması beş yıl sonraya rastlamaktadır. Aynı şekilde, Danimarka'da 1920'de orantılı temsilin kabulünden önce, iktidar için yarışan dört parti varken, Norveç'te üç büyük parti, İmparatorluk Almanya'sında altı-oniki arasında değişen sayılarda partiler bulunmaktadır¹³.

7 Lavau'nun bu eleştirileri için bk.: E. Özbudun, "M. Duverger'nin 'Siyasal Partiler'i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *Ank. Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, S. 1-4, 1964, s. 32.

8 Aynı yer

9 Aynı makale, s. 33.

10 Bu yaklaşımın en popüler örneği S.M. Lipset ve S. Rokkan'nın çalışmalarıdır: "Cleavages, Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", S.M. Lipset-S. Rokkan (Ed). *Party Systems and Voter Alignments*, New York, 1967.

11 Bogdanor, *a.g.m.*, s. 255.

12 Bu noktada hatırlatmak gerekir ki, iki parti sisteminin varlığı şu koşullara bağlıdır: 1. Parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğu için yarışan iki parti arasında meydana gelmesi, 2. Bu yarışta partilerden birinin bu çoğunluğu kazanması, 3. Çoğunluğu kazanan partinin hükümet kurabilmesi, 4. İktidar ile muhalefet arasında yer değiştirme (rotation) olasılığının bulunması. Bk., G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, New York, 1976, s. 188.

13 Bogdanor; *a.g.m.*, s. 255. Diğer bazı ülkelerdeki durum için bk., K. von Beyme; *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, 1985, s. 266.

Öte yandan, orantılı temsilin partilerin sayısını çoğaltacağına dair genellemenin de şüpheli olduğu sosyal bölünmeyi esas alan yaklaşımların üzerinde birleştikleri bir nokta olmuştur¹⁴.

Sosyolojik yaklaşım, parti incelemecilerinin önüne önemli ufuklar açmış olmakla beraber, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkiyi çözümlen ni-hai yaklaşım olarak kabul edilemez. Böyle bir anlayış, araştırmacıyı hem determinist çözümlemelere, hem de sosyal bölünmelerin ürünü olmayan siyasal oluşumların varlığını yadsımaya götürür¹⁵.

III.

Sadece seçim sistemine veya sadece sosyal bölünme tiplerine dayanarak parti sistemlerinin oluşumunu açıklamada determinizm tehlikesine düşme bir yana, eksik açıklamaların da ortaya çıkacağı bir gerçektir. Bu bağlamda, özellikle dikkat edilmesi gereken husus, sözgelimi seçim sistemini belirleyici olarak aldığımızda, aynı seçim sisteminin farklı ülkelerde, hatta aynı ülkenin siyasal hayatının değişik dönemlerinde bile farklı etkilere sahip olabileceğidir. Böyle bir durumun vuku bulabileceğini, örneğin Türk siyasal hayatındaki gelişmelere baktığımızda daha iyi görülebiliriz.

Türkiye'de tek turlu listeli çoğunluk sisteminin uygulandığı 1950-1960 döneminde iki parti sistemi biçimi yürürlükte olmuştur¹⁶. 1961-1965, 1965-1973, 1973-1977, 1977-1980 dönemlerinde D'Hondt usulü orantılı temsil sistemi uygulanmasına karşın, parti sistemleri tipi bu dönemlerde ılımlı çoğulcu (1961-1965); hâkim parti (1965-1973); ılımlı çoğulcu (1973-1977); sınırlı çoğulcu (1977-1980) şeklinde işlemiştir¹⁷. 1983-1988 döneminin ise çift barajlı orantılı temsil sisteminin eşliğinde bir hakim parti sistemi şeklinde işleyişi içerdiğini söyleyebiliriz.

Bu gözlemlerden ortaya çıkan sonuç, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasında tek yönlü nedensel bir ilişkiden söz edilemeyeceğidir. Eğer edilebilseydi, her şeyden önce, örneğin 1965-1973 döneminde seçim sisteminin hakim parti sistemi gibi bir sistemi değil, çok parti sistemini doğurması gerekirdi. Veya, bu dönemde varolan parti sistemi tipinin diğer dönemlerde de var olması beklenirdi. Buna karşılık sosyal bölünmelerin de, tek yönlü bir etkiyi içermediğini eklememiz gerekir. Örneğin, yarışmacı sisteme geçildiğinden bu yana sosyal bölünmelerin çok parti sistemine devamlı vücut vermesi gerekirken bunun böyle olmadığı açık olarak ortadadır.

14 Bu konuda bazı örnekler için bk. Bogdanor, *aynı makale*, s. 257.

15 *Aynı makale*, s. 259.

16 Bk., E. Özbudun; "The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization and Fragmentation", *Middle Eastern Studies*, V. 17, April 1981, s. 259. Özbudun çözümlenmesinde G. Sartori'nin çerçevesini esas almaktadır. Sartori, iki parti sistemi sözkonusu olduğunda biçim (format) ile işleyiş (mechanism) arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre bir ülkede iki parti sisteminden söz ettiğimizde, ya o ülkede iki parti bulunduğunu (biçim) ya da o ülkede parti sisteminin işleyişinin iki parti sisteminin işleyişini andırıldığını kastediyoruz demektir. Bk., Sartori, *a.g.e.*, s. 185.

Özbudun'un kendisinin de belirttiği gibi, Sartori 1950-1960 dönemi parti sistemini hâkim parti sistemi olarak nitelemektedir.

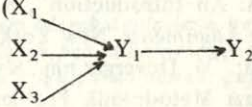
17 Özbudun, *aynı makale*, s. 228-232.

Bunun yanında, eğer seçmenlerin ideolojik kutuplaşması, sosyal bölünmelerin keskinliğinin önemli bir göstergesi ise; bu açıdan da görgül kanıtlar parti sisteminin yeniden biçimlenmesinin seçmenlerin ideolojik kutuplaşmasıyla ilgili bulunmadığını göstermektedir¹⁸.

Bu noktadan hareketle, Türkiye'de parti sistemlerinin oluşumunda belki elit-içi çatışma gibi başka bir etkenin, hem seçim sisteminden, hem de sosyal bölünmelerden daha etkili olduğunu söylemek gerekecektir¹⁹. Özellikle 1980 sonrası partileşme hareketlerinin gösterdiği özellikler, bunu en azından gözlem düzeyinde doğrular görünmektedir²⁰.

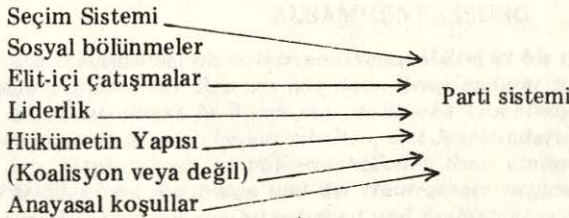
IV.

Buraya kadar yapılan açıklamalar, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkinin karşılıklı ve karmaşık olduğunu göstermektedir. Bu konuda yapılacak açıklamalarda tek bir nedensel etken belirlemek, şüphesiz yanıltıcı olduğu kadar, sosyal bilimlerin doğasına da aykırıdır. Sosyal bilimlerde iki değişkenli açıklamalardan ($X \longrightarrow Y$) daha çok, çok değişkenli (X_1

açıklamalar bugünkü uzmanlaşma düzeyi ve bu uzmanlaşmanın zorunlu kıldığı disiplinler arası işbirliği dikkate alındığında, kapsamlı ve geçerli sonuçlara varmamıza yardım eder, diyebiliriz.

Seçim sistemi parti sistemini açıklayıcı bir çok değişkenden biridir. Duverger sonrası incelemelerin de gösterdiği gibi, başta sosyal bölünme tipleri olmak üzere diğer bir çok değişkeni de hesaba katmak gerekir. Örneğin, çok değişkenli bir model şeklinde düşünecek olursak, parti sistemlerini belirleyen bazı önemli etkenleri aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür:

Bugün, literatürde Duverger ile kapsamlı bir şekilde başlamış olan siyasal partiler kuramı oluşturma girişimlerinde karşılaşılan zorlukları aşma şansına, çok değişkenli bir yaklaşımı uygulamakla sahip olabiliriz.

18 Bk. Ü. Ergüder; "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", E. Kalaycıoğlu- A.Y. Sarıbay (Ed.) *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986, s. 355.

19 Aynı kanı için bk., Ergüder, *aynı yer*; S. Sayarı, "The Turkish Party System in Transition, *Government and Opposition*, 13 (Winter 1978), s.40.

20 1980 sonrası partileşme hareketlerinde elit-içi çatışmaların oynadığı role ilişkin ilginç olaylar için bk., Y. Doğan; *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, İstanbul, 1985.

KAYNAKLAR

- K. von Beyme; *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, 1985.
- V. Bogdanor; "Conclusion: Electoral Systems and Party Systems", V. Bogdanor-D. Butler (Ed.), *Electoral Systems and their Political Consequences*, Cambridge, 1983.
- Y. Doğan; *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, İstanbul, 1985.
- M. Duverger; *Siyasi Partiler*, (Çev.: E. Özbudun), Ankara, 1974, 2.b.
- Ü. Ergüder; "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay (Ed.), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986.
- F.A. Hermens; *Democracy or Anarchy? A Study of Proportional Representation*, Notre Dame, 1941.
- A. Lijphart; *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven, 1984.
- S.M. Lipset- S. Rokkan; "Cleavages, Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction", S.M. Lipset-S. Rokkan (Ed.), *Party Systems and Voter Alignments*, New York, 1967.
- E. Özbudun; "M. Duverger'nin 'Siyasal Partiler' i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *Ank. Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXI, S. 1-4, 1964.
- E. Özbudun; "The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation", *Middle Eastern Studies*, V. 17, April 1981.
- G. Sartori; *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, New York, 1976.
- S. Sayarı; "The Turkish Party System in Transition", *Government and Opposition*, 13 (Winter 1978).